Geologiska Föreningen i Stockholm Förhandlingar

Publication details, including instructions for authors and
subscription information:

<http://www.tandfonline.com/loi/sgff19>

Några småländska dalgångar

P. Dusén

Published online: 06 Jan 2010.

To cite this article: P. Dusén (1890) Några småländska dalgångar, Geologiska Föreningen i Stockholm Förhandlingar, 12:6, 545-554, DOI: [10.1080/11035899009444283](https://doi.org/10.1080/11035899009444283)

To link to this article: <http://dx.doi.org/10.1080/11035899009444283>

PLEASE SCROLL DOWN FOR ARTICLE

Taylor & Francis makes every effort to ensure the accuracy of all the information (the "Content") contained in the publications on our platform. However, Taylor & Francis, our agents, and our licensors make no representations or warranties whatsoever as to the accuracy, completeness, or suitability for any purpose of the Content. Any opinions and views expressed in this publication are the opinions and views of the authors, and are not the views of or endorsed by Taylor & Francis. The accuracy of the Content should not be relied upon and should be independently verified with primary sources of information. Taylor and Francis shall not be liable for any losses, actions, claims, proceedings, demands, costs, expenses, damages, and other liabilities whatsoever or howsoever caused arising directly or indirectly in connection with, in relation to or arising out of the use of the Content.

This article may be used for research, teaching, and private study purposes. Any substantial or systematic reproduction, redistribution, reselling, loan, sub-licensing, systematic supply, or distribution in any form to anyone is expressly forbidden. Terms & Conditions of access and use can be found at <http://www.tandfonline.com/page/terms-and-conditions>

Några småländska dalgångar.

Af

P. DUSÉN.

Ehuru vårt land eger en stor rikedom på väl utbildade dalgångar, så synes dock, så vidt det är mig bekant, hittills föga hafva skrifvits, som belyser de svenska dalgångarnes historia. För att i någon mån lemna ett bidrag till denna fråga har jag besökt några dalgångar i närheten af Nässjö—Oskarshamns järnväg, och ehuru mina undersökningar af dem äro föga mer än påbörjade, meddelar jag redan nu de iakttagelser jag varit i tillfälle göra, då det antagligen torde dröja ett eller annat år, innan jag åter kan upptaga de nu afbrutna undersökningarna.

I bryologiskt syfte besökte jag 1887 några af botanister uppmärksammade dalgångar, belägna i närheten af Hults järnvägsstation. Det föreföll mig då, att dessa ur geologisk synpunkt borde vara af stort intresse, samt att man genom en närmare granskning af dem skulle kunna utreda deras historia. Först 1889 kunde jag bereda mig tillfälle att ånyo besöka desamma och då endast på några få dagar. De besökta dalgångarne äro följande: Hamnaryd-dalen, hvilken lättast nås från Ormaryds järnvägsstation, samt Skurugata, Hesslås dam, Skäljarydsskuran och Skrålehie, hvilka man bekvämast uppsöker med Hults järnvägsstation som utgångspunkt. De begge sistnämnda har jag dock så flyktigt besökt, att jag anser mig böra tillsvidare uppskjuta deras beskrifning.

Skurugata.

Denna dalgång är belägen på gränsen mellan Eksjö och Hults socknar nordvest om Försjön. Närmast sjön är dalgången tämligen otydlig och svår att genast finna. Följer man emellertid den bäck, som kommande från nordvest utfaller i sjön, når man snart in i dalen. Bärgräddarna resa sig högre och högre företrädesvis utefter östra dalsidan. I sin södra del framgår den en kortare sträcka från söder mot norr, kröker så småningom af åt vester och fortlöper nu under en sträcka af vid pass 500 *m* i en riktning, som växlar mellan N30°V och N40°V. Den böjer nu ganska raskt af i riktningen N25°O, men denna bibehålles endast under den korta sträckan af 100 *m*.

Dalgången, som söder ut har en bredd af 30 å 40 *m*, bibehåller ungefär denna under större delen af sin fortsättning mot norr. Först när riktningsförändringen öfvergår mot NO, krymper dalgången märkbart och hastigt samman och erhåller slutligen en bredd af endast några få meter. Där denna riktningsförändring eger rum finnes en källa, hvilken ger upphof till den ofvan nämnda bäcken.

Dalgångens södra del erbjuder icke samma intresse som dess vidare fortsättning mot norr. Strax norr om källan, hvarest dalgången är endast några få meter bred, gör den en tvär och kort böjning åt ostsydost och öfvergår nu, sedan den inslagit på riktningen N20°V, till sin norra, mera imposanta del, som nästan förefaller vara en dalgång för sig och som i mer än ett afseende afviker från den södra delen. Nästan med ens kommer man nu ned i en trång klyfta, hvars bredd nästan oförändradt håller sig omkring 7 *m* och endast undantagsvis såsom vid norra ändpunkten stiger till 13 *m*.

De dalgången begränsande väggarna uppstiga så godt som öfver allt lodrätt. Under en sträcka af omkring 200 *m* framgår dalens norra del i riktningen N15°—30°V, hvarefter den slår in på riktningen N40°V, som den nästan oförändradt bibehåller till sin ändpunkt i norr. Den bifogade planteckningen utvisar för öfrigt dalgångens utsträckning, hvarjämte de båda profilerna närmare belysa utseendet af norra delen af dalgången, där denna är djupast.

Bärgväggarna nå inom dalens södra del och på dess östra sida endast undantagsvis upp till en höjd af 20 *m*; vanligen nå de endast 8 å 10 *m* öfver dalbotten. På den vestra sidan stiga de icke på långt när så högt, och på denna sida begränsas dalen för öfrigt icke alltid af vertikala väggar, utan på sina ställen af jordtäckta, blockbeströdda och skogbevuxna sluttningar. Inom dalens norra del, som under hela sin utsträckning på båda sidor begränsas af vertikala väggar, nå dessa öfver allt en anseelig höjd, särskildt utefter östra sidan. På vestra sidan äro bärgväggarna lägre än på den motsatta, och höjdskillnaden kan, såsom af de uppmätta profilerna framgår, vara ganska betydlig. Denna höjdskillnad aftager i närheten af dalens norra ändpunkt, och vid densamma är den helt och hållet utjämnad.

Bärgarten inom dalens norra del utgöres öfver allt af felsit, delvis mörkbrun, delvis röd, delvis porfyrisk, alla dessa felsit-varieteter utan gräns öfvergående i hvarandra. Bärgarten är starkt förklyftad, hvarigenom här och hvar betydliga blocksam-

lingar uppstått utefter dalens sidor och naturligtvis på dess botten. Den är särdeles frisk och något spår till börjande förvittring kan knappast upptäckas. Tvärsprickor saknas och fåfångt söker man efter kvartsådror eller gångar af annat slag.

Bärgarten inom dalgången södra del utgöres öfvervägande af felsit af växlande färgtoner, därjämte träffar man granitiskt utbildade partier. Dessa bärgarter öfvergå utan gräns i hvarandra. Äfven inom denna del af dalen äro bärgväggarne starkt förklyftade hvarjämte härstädes en mer eller mindre långt framskriden förvittring är lätt att varsna.

Dalgångens bildningssätt synes man ej gärna kunna tänka sig på mer än två sätt. Antingen har ett kilformigt parti af bärgmassan sjunkit och dalen sålunda uppkommit genom en grafsänkning; eller ock har en spricka uppstått, som sedermera något utvidgad utgör den nu varande dalgången. Angående det förra bildningssättet må anmärkas, att jag icke kunnat finna det minsta, som talar för detsamma. Breccia står ej till att finna hvarken fast eller som block, glidytor söker man förgäfves liksom hvarje antydan om, att nedglidandet af ett kilformigt bärgparti skulle hafva gifvit uppskof till dalgången. Det synes mig därför sannolikt att denna uppkommit endast genom sprickbildning. Egendomligt är emellertid, att bärgväggarne på dalens vestra sida äro ej obetydligt lägre än på den östra. Att tillskrifva denna omständighet iserosion synes mig ej sannolikt, såvida man tar hänsyn till den sannolika tidpunkten för dalgångens uppkomst. Antagligen har vestra dalsidan vare sig då sprickan uppstod eller senare blifvit något nedsänkt.

Tidpunkten för dalens uppkomst är uppenbarligen icke så lätt att bestämma, och det enda man därvid kan göra, är att söka fastställa, huru vida den uppstått före, under eller efter istiden. Mitt sökande inom dalgången efter moräner och andra spår efter nedisningen har lemnat ett ganska obetydligt resultat. Refflor hafva ingenstädes stått att finna. Däraf må dock ej dragas den slutsatsen, att dalen nödvändigtvis skulle hafva tillkommit i postglacial tid. Refflor kunna mycket väl hafva

funnits men genom bärgväggarnes benägenhet för förklyftning, hvarigenom block då och då nedfalla, hafva utplånats.

Inom dalens norra del är botten, som vågformigt än höjer än sänker sig, fullströdd med från väggarne nedfallna block, och bland dessa söker man långa sträckor förgäfves efter block af för dalen och dess närmaste omgifning främmande bärgarter. Endast några få främmande block hafva anträffats. Ungefär vid midten af dalens norra del hafva några kvartsblock samt ett par block af granit och diorit blifvit funna. Vid dalens norra ända nedskjuter morängrus, hvari block af medelkornig rödlett och tegelröd granit samt diorit iakttogos. Förekomsten af dessa främmande block utvisa, att denna del af dalgången har uppkommit ej senare än då nedisningen egde rum. Äldre än istiden kan den ej gärna vara, ty därtill är dalgången alldeles för skarp och väl bibehållen, hvilket ej gärna kunde vara fallet, om densamma vore preglacial. Jag är böjd att anse denna del af dalgången hafva uppstått under nedisningens sista skede. Vore den äldre, borde spåren af isens verksamhet vara större än hvad som nu är fallet.

Inom dalgångens södra del är dalbotten betäckt af dy- och torfbildningar, hvadan man där förgäfves söker block af för trakten främmande bärgarter. Det är dock icke det minsta tvifvel om, att denna del uppkommit aldrig senast under istiden och sannolikt dessförinnan. Den omständigheten att bärgväggarne här äro mera angripna af förvittring än inom dalens norra del och på sina ställen betydligt afrundade och således ej skarpt begränsade, gör det troligt, att denna del af dalgången har uppstått före den norra.

Hesslås dam.

Till denna dalgång kommer man, om man från Hults järnvägsstation vid Nässjö—Oskarshamns järnväg följer landsvägen åt öster ungefär 3 km, hvarest den öfvergår en bäck, som genomflyter dalgången. Genom att följa bäcken når man således dalen,

hvars södra ändpunkt ligger 500 *m* vester om den inom Hults socken belägna byn Nödjuhult.

Från sin södra ändpunkt framgår dalen under en kortare sträcka i nordsydlig riktning, men slår snart in på riktningen N25°—30°V, som bibehålles till dess dalgången upphör i norr.

Vid sin södra ändpunkt är dalen jämförelsevis bred, bortåt 60 *m*, men smalnar snart ihop till en bredd af omkring 30 *m*. Det är sällan bredden sjunker härunder.

Vid sin södra ändpunkt begränsas dalgången af tämligen afrundade, låga bärgknallar eller väggar, hvilka på dalens östra sida nå något längre mot söder än på den vestra; dalgången är här mindre tydlig. Dalväggarne tilltaga småningom i höjd mot norr samtidigt med att dalens bredd aftager, och hunnen 300 *m* in från södra ändpunkten räknadt befinner man sig i den fullt utbildade dalgången. Dalsidorna stå nu lodrätt och fortfara därmed med få undantag till den obetydliga sjö, som längre norr ut upptager dalbotten. Från dalens södra ändpunkt till sjön är afståndet 1,450 *m*. Det är denna sträcka, som af mig blifvit undersökt. Utefter sjön och norr därom fortsätter dalgången visserligen men blir mindre tydlig med jordtäckta och delvis skogbevuxna sluttningar.

Väggarne utefter dalens sidor nå icke någon betydligare höjd. I allmänhet uppstiga de 10 å 15 *m* öfver dalbotten, endast undantagsvis nå de något deröfver. I allmänhet äro de på båda sidor ungefär lika höga.

Bärgväggarne bestå öfvervägande af felsit, än mörkbrun, än ljusröd, än gulröd; stundom uppträda granitiska partier. Felsiterna sins emellan, liksom felsiterna och de granitiska partierna, öfvergå utan gräns i hvarandra. Väggarne äro starkt förklyftade och ställvis något angripna af förvittring. Anmärkningsvärdt är, att de här och hvar äro försedda med en tunn beklädnad af en tät, mycket förklyftad och ganska vittrad diabas. Vid dalens södra ändpunkt och på dess östra sida utsänder diabasen några mindre apofyser i den omgifvande bärgarten.

Den på väggarne kvarsittande diabas-betäckningen utvisar, att dalgången är bildad genom partiel erosion af en diabasgång, som förut utfyllt hela dalsprickan. Den starkt förklyftade diabasen har blifvit bortförd af isen, som således genom sitt rensningsarbete i andra hand gifvit upphof till den nu varande dalgången. Att antaga dalen hafva uppkommit genom förkastning, därtill finnes intet skäl. Hvarken breccia, glidytor, förskjutna gångar eller bärgarter, som icke passa ihop, hafva af mig anträffats. Dislokationslinier förekomma emellertid inom trakten, och en sådan öfvertvårar dalen i dess norra del. När man från vester går ned i dalen vid södra ändan af den förut omtalade sjön, passerar man genom en trång, knappt meterbred klyfta, som i riktningen N10°V leder ned till dalens botten. I botten och utefter sidorna af denna klyfta anstår en mycket tydlig och vacker breccia. Brottstyckena bestå af felsit, bindemedlet till väsentlig del af kvarts. Kalk- och järnsparat finnas närvarande i mindre mängd. Små drushål med kvartskristaller äro ej sällsynta.

Tiden för dalens bildning låter här, liksom då fråga var om Skurugata, bestämma sig endast med hänsyn till istiden. På grund af hvad jag förut yttrat om dalens bildningssätt är det klart, att jag anser den hafva uppkommit under kvartärtiden, under det nedisningen egde rum. Refflor hafva visserligen ej stått att finna på dalsidorna. Bärgväggarnes benägenhet för förklyftning är naturligtvis icke gynsam för bevarandet af refflor, hvartill kommer att de ofta äro så öfvervuxna af mossor och lafvar, att ett sökande efter refflor är alldeles lönlöst. Däremot hafva hufvudsakligen invid bäcken främmande block af rödlett, medelkornig granit samt af diorit med rikligt insprängd svafvelkis blifvit anträffade, ehuru sparsamt.

I samband härmed må meddelas några reffelobservationer, gjorda i närheten af de nu nämnda dalgångarne. Lokalerna och refflorernas riktning äro följande: några hundra meter öster om Hults järnvägsstation N25°—30°V; vid torpet Lönhult, helt nära Skurugatas södra del N10°—15°V; vid Klinten vid nordöstra

sidan af Försjön N20°V; strax söder om den förut nämnda byn Nödjhult N20°V samt strax norr om samma by N25°—30°—35°V.

Hamnaryddalen.

Då jag under hemresan från de förut omnämnda dalgångarne besökte Hamnaryds NNO om. Ormaryds järnvägsstation och inom Solberga socken belägna kalkbrott, fick jag några timmar öfver, hvilka jag använde till ett hastigt besök i den jämförelsevis obetydliga dalgång, som framstryker ungefär 1,5 km ONO om Hamnaryd. Min förhoppning att där finna något af intresse var icke stor. Så mycket större blef min öfverraskning, då jag vid framkomsten fann, att denna dalgång på grund af den derstädes uppträdande bärgarten är en af de märkligaste inom denna trakt.

Den skarpt utbildade delen af dalen är ganska kort, knappt 700 m lång, och framgår i riktningen N20°V. Dess bredd är rätt betydlig, enligt uppskattning 70 å 80 m. Dalsidorna uppstiga på ömse sidor lodrätt, och väggarne nå åtminstone på östra sidan en rätt anseelig höjd. De stiga där upp till omkring 40 m öfver dalbotten, merendels äro de dock lägre. På västra dalsidan nå väggarne icke på långt när så högt, knappast mer än 10 m, i allmänhet mindre.

Väggen på dalens östra sida gör på något afstånd ett ganska egendomligt intryck. Kommen närmare finner man att detta beror dels därpå att bärgväggen är ytterst förklyftad, dels därpå att bärgarten innesluter större och mindre rullstenar i mängd. Dessa rullstenar eller bollar bestå af kvartsit, bindemedlet af diabas, och man har således här att göra med en bolförande diabas. På dalens västra sida anstår bolfri diabas eller kanske snarare granit med en antagligen ganska tunn diabasbetäckning åt dalsidan.

Liknande förekomster äro som bekant tillförene beskrifna och numera kända från icke så få lokaler. Så vidt jag vet, är man vid förut kända fyndorter i tillfälle att studera bärgartens beskaffenhet endast i ytan. Vid Hamnaryddalen är bärgarten genom-

skuren till ett djup af omkring 40 m, och man har således här ett tillfälle att lära känna bergartens utseende ett godt stycke mot djupet. Af denna anledning meddelar jag mina fåtaliga, i hast gjorda iakttagelser.

Diabasen på dalens östra sida är i allmänhet finkornig. Den liknar i hög grad diabasen på Hunneberg, hvadan den sannolikt är en salitdiabas. Den är starkt förklyftad och väggens fot därför betäckt af rätt betydliga ras. Bollarne förekomma icke likformigt i vertikal riktning inom diabasmassan. Djupt ned äro de jämförelsevis fåtaliga, men i regel stora, omkring 2 dm långa; små bollar äro där sällsynta. Uppåt tilltaga bollarne i antal men aftaga i storlek. Uppe vid bärgväggens kant sitta idel små bollar, hvilka äro så tätt samlade, att de nästan beröra hvarandra. Äfven i horisontal riktning äro bollarne olikformigt fördelade. Den diabasmassa, som bildar vestra dalsidan, är ej stort mer än några få meter bred. Mot öster kommer gången i kontakt med granit. Kontakten framgår i en liten smal klyfta, som skiljer de båda bärgarterna åt. Så vidt jag nu kan minnas, var diabasmassan ända in till kontakten uppfylld af bollar. Ju mer man aflägsnar sig från kontaktlinien aftaga bollarne i antal och upphöra slutligen alldeles eller i det närmaste. Åtminstone är detta fallet ungefär vid mellersta delen af dalsträckningen, där diabasen har sin största tjocklek. Om detta sammanställles med den omständigheten, att den visserligen blott ett par meter mäktiga diabasmassan på dalens vestra sida är fri från bollar, så vill det synas som om här liksom vid de af F. EICHSTÄDT beskrifna förekomsterna från Småland och Skåne, endast den ena sidan af gången skulle vara bollförande.

De bollar jag granskat hafva samtliga bestått af kvartsit, som makroskopiskt knappast kan skiljas från den vid Hamnaryd anstående, till Almesåkraserien hörande kvartsiten. Bollarne äro ej lätta att lösgöra ur den friska bärgarten, däremot kunna de mycket lätt utknackas ur de lösa blocken, och någon gång finner man vid väggens fot genom förklyftning och vittring frigjorda bollar.

Bollarnes form är den typiska rullstensformen, åtminstone gäller detta de större. Deras yttre företer inga tillplattningar, intryckningar eller dylikt, som kunde antyda, att de vare sig före eller efter inneslutandet i diabasmassan varit utsatta för starkt yttre tryck och därigenom formförändrats, såsom förhållandet är med bollarne i de af EICHSTÄDT beskrifna förekomsterna. Att de här, liksom vid förut kända fyndorter för i fråga varande bärgart, äro inneslutningar och icke utsöndringar är otvifvelaktigt.

Hvad bildningssättet angår, synes dalen hafva uppkommit på samma sätt som Hesselås dam. Den har nämligen varit helt och hållet utfylld af diabasen, hvilken här liksom på förut kända lokaler uppträder gångformigt. Bergarten har starkt förklyftats och den förklyftade diabasen sedermera bortförts under nedisningen. Refflor hafva ej af mig eftersökts, och det är helt visst på grund af bärgartens starka förklyftning lönlöst att söka efter sådana. Moränbildningar saknas icke i dalen, men tiden medgaf mig ej egna min uppmärksamhet däråt. Det är intet tvifvel om, att dalgången erhållit sitt nu varande utseende under istiden. Att antaga en förkastning såsom orsak till dalens uppkomst är ej behöfligt, och så vidt jag kunnat finna finnes intet som talar för en sådan. Däremot förefaller det sannolikt, att väggen på vestra sidan blifvit sänkt — när lemna jag därhän —, ty på annat sätt lär syärligen den rätt betydliga höjdskillnaden mellan de dalen begränsande bärgväggarne kunna förklaras.

Under det ofvanstående nedskrifvits, har jag ej haft tillgång till de insamlade stufverna och dem åtföljande anteckningar, hvarigenom min uppsats blifvit något knapphändig. Jag hoppas dock att framdeles åter kunna upptaga undersökningarna af dessa och en del andra småländska dalgångar och således blifva i tillfälle komplettera mina här meddelade iakttagelser.